

Békéssy Lili

KATONAZENEKAROK PEST-BUDÁN AZ 1850-ES ÉVEKBEN*

A katonazenekarok nemcsak a hatalom reprezentánsaiként képezték alapvető részét a Habsburg Birodalom zenei intézményrendszerének, a magyarországi városokban és kisebb településeken a zenei és kulturális élet számos területén tevékenykedtek. Operák és zenés színművek bandaszólamainak előadásában vettek részt, nyilvános koncerteket adtak, de kapcsolatban álltak oktatási intézményekkel és más zenekarokkal is. Jelen tanulmány a 19. század folyamán egyre centrálisabb szerepet betöltő Pest-Buda egy évtizedét vizsgálja a katonazenekarok intézményén keresztül.

Növekvő számú, főként német nyelvű szakirodalomból tájékozódhat a kutató a Habsburg Birodalom katonazenekarainak működéséről. Emil Rameis 1976-ban megjelent monográfiája máig kiindulópont,¹ hasonlóan a háromszerzős *Das ist Österreichs Militärmusik* című kötethez.² Eva Vičarová kutatásai mellett³ szükséges megemlíteni a Birodalom zenés színházi intézményrendszerének szakirodalmát, mely szintén foglalkozik a katonazenekarokkal. Oskár Elschek, Jiří Kopeczký és Lenka Křupková is tárgyalja szerepüket a színházi életben, amire a magyar kutatók is kitérnek.⁴ A katonazenekaroknak a magyarországi zenei intézményrendszerben betöltött szerepét és a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok

* A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság „Hivatásosok és műkedvelők. A zenélés intézményesülése Magyarországon a középkortól napjainkig” címmel rendezett konferenciáján, a Zenetudományi Intézet Bartók termében 2017. október 13-án elhangzott előadás átdolgozott változata. A tanulmány az NKFIH K112504 „Erkel Ferenc és műhelye” című pályázatának támogatásával készült. A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Emil Rameis: *Die Österreichische Militärmusik*. Tutzing: Schneider, 1976 (Alta Musica, 2.).

2 Eugen Brixel–Gunther Martin–Gottfried Pils: *Das ist Österreichs Militärmusik. Von der „Türkischen Musik” zu den Philharmonikern in Uniform*. Graz–Wien–Köln: Edition Kaleidoskop, 1982.

3 Eva Vičarová: „Military Bands and the Circulation of Music in the Austrian Empire during the Nineteenth Century”. In: *The Circulation of Music in Europe: 1600–1900. A Collection of Essays and Case Studies*, 2. Ed. Rudolf Rasch. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008, 291–307.

4 Oskár Elschek: *A History of Slovak Music*. Bratislava: Publisher of the Slovak Academy of Sciences, 2003, 235–237.; Jiří Kopeczký–Lenka Křupková: *Provincial Theater and Its Opera. German Opera Scene in Olomouc (1770–1920)*. Olmütz: Vydavatelství Filozofické fakulty, 32–36.; Szacsvai Kim Katalin: *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840–1875)*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, PhD dissz., 2013.

jelentős részét Galván Károly és Karch Pál vizsgálta.⁵ Legány Dezső megbízásából készített tanulmányuk és az ahhoz tartozó jegyzékek a Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályának gyűjteményét képezik. Befejezetlenül maradt adattárunk feldolgozza a helyőrségek állomáshelyeit és a katonakarmesterek névsorát. Marosi László főként kettejük munkájára alapozta könyvét.⁶

A téma kutatása egyelőre marginális szerepet tölt be napjaink zenetudományában, amihez minden bizonnyal a katonazenekarok 19. századi kutatásával kapcsolatos nehezítő körülmények is hozzájárulnak, melyeket Galván Károly fogalmaz meg egy esettanulmányában.⁷ Az elsődlegesen felmerülő probléma, hogy az egyes ezredek kottatára feltehetően az adott alakulat katonakapitányának tulajdonában maradt, esetleg elkallódott. A magyarországi területekre vonatkozó jegyzékek még mindig nem kerültek elő. Galván a katonazenekarok kutatásának másik dilemmájára is kitér: a tisztikar által alkalmazott karmesterek többnyire nem kerültek be a katonai névkönyvekbe (sematizmusokba), ezért legtöbbjük neve feledésbe merült. Galván áttekintette a hadseregre vonatkozó levéltári dokumentumok jelentős részét, és leginkább a korabeli sajtó tanulmányozásában remélte a további adatok felbukkanását.⁸ A jelen tanulmányhoz újonnan feldolgozott sajtóorgánumok, így például a *Budapesti Hírlap*, a *Hölgyfutár*, a *Pest-Ofner Zeitung*, a *Pesti Napló* és a *Politikai Újdonságok* vonatkozó évfolyamai adalékul szolgálnak az eddigi sajtógyűjtésekhez, az ismert levéltári források újraértékelése mellett.

Az 1851-es körrendelet

A 18. század végétől a társadalom kultúrafogyasztási szokásaira Európa-szerte hatással volt a polgárosodás. Az új viselkedésmódot elsajátítását illetően a magyar nyelvű színjátszás és a sajtó⁹ mellett Bácskai Vera a vékony értelmiségi és tisztviselői réteg jelentős szerepét emelte ki, amely az új nemzeti-polgári értékrend terjesztője és mintaadója volt.¹⁰ A színházak, hangversenyek látogatottságát egyre kevésbé jellemezte az exkluzivitás.¹¹ A különböző társadalmi rétegek találkozásának a városiasodás újabb és újabb színtereket biztosított, emellett az utca képének megváltozása új életformát eredményezett. A nagyváros egyre inkább elkülönült a

5 Galván Károly–Karch Pál: *A katonazenekarok szerepe a magyar városok kulturális életében 1849–1914*, I–V. Gépirat, Budapest: MTA BTK ZTI Magyar Zenetörténeti Osztály, 1983.

6 Marosi László: *Két évszázad katonazenéje Magyarországon*. Budapest: Zrínyi, 1994.

7 Galván Károly: „Resnitsek József és Scholl Miklós: 'hangász kari mesterek' a cs. kir. 32. gyalogezrednél”. In: Hausner Gábor–Kincses Katalin Mária–Veszprémy László (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2002 (Acta Musei Militaris in Hungaria, 5.), 121–126.

8 Galván Károly a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, alapszinten rendezett ötven doboznyi hagyatékának átnézése folyamatban van, a hagyaték tartalmát egy következő tanulmányomban ismertetem.

9 Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest: Osiris, 2003, 173.

10 Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2000 (Várostörténeti tanulmányok, 6.), 101., 103–107.

11 Tallián Tibor: „Nemzeti Színház, nemzeti opera”. In: Kárpáti János (szerk.): *„Symphonia Hungarorum”. Magyarország zenekultúrájának ezer éve. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban, 2001. március 30.–október 29.* Budapest: BTM, 2001, 111–126.

kisvárostól és a vidéktől. A lakosság főleg nyilvános és félnyilvános helyeken gyűlt össze,¹² melyek egyben a zeneélet színterül is szolgáltak.

Ebbe a folyamatba illeszkedtek az 1850-es évektől a – szakirodalom szerint – virágkorukat élő katonazenekarok, amelyek a Habsburg Birodalomban az intézményesült koncertélet számos helyszínén még hiányzó feltételei ellenére biztosították a zenekari zenét. A Prágában született Eduard Hanslick 1850-ben a következőképpen reflektál erre a jelenségre:

Az ezredek gyakran állomásoznak olyan helyeken, ahol az emberek életükben először hallják a zenekar hangját, és így először tapasztalhatják a nagyszerű, teljes és tiszta zenei hangzást. Nem csoda, hogy ezek a benyomások annyira erőteljesek, hogy a kisvárosok emberei még évek múltán is emlegetik ezeket a koncerteket.¹³

Bár Hanslick túlzó megfogalmazásából a birodalom vidéki zeneéletének némi képp elhagyatottabb állapotára következtethetnénk, feltehetően korábban is jelen lehetett valamilyen zenekari vagy hangszeres zene a vidéki településeken is. Bizonyára voltak azonban olyan helységek, ahol kevesebb színvonalas előadás hangzott el, és kétségtelenül igaz, hogy a 19. század közepére viszont már Európa-szerre elismertnek számítottak a Habsburg Birodalom katonazenekarai.

A katonazenekarok nagy száma és a minőség biztosítása is indokoltta tette az 1851-es körrendeletet. A Habsburg Birodalom hadseregének összetételét illetően 1849 őszére fogalmazódott meg egy jelentős átszervezés gondolata, egységesítési és központosítási céllal. Ferenc József új szervezeti és igazgatási rendszert vezetett be, négy hadsereg-parancsnoksággal, Bécs, Verona, Buda és Lemberg székhelyekkel. A Szent Korona országában négy Országos Katonai Parancsnokságot létesített, Temesváron, Nagyszébenben, Zágrábban és Budán – az utóbbi központi szerepet töltött be. A hadsereg korszerűsítése érdekében kidolgozott reformok részeként a katonai zenekarokat is át kívánták alakítani. Ezt szolgálta a Ferenc József által 1851. április 8-án aláírt katonai zeneügyet szabályozó körrendelet.¹⁴

Az átszervezések folyamányaként a katonazenekarok összefogásának céljából létrehoztak egy hadsereg-karmesteri állást.¹⁵ A pozícióra gróf August Degenfeld-Schonburg, a 36. gyalogezred altábornagya-táborszernagya kérte fel Andreas Leonhardtot (1800–1866), az akkor már huszonhat évnyi tapasztalattal rendelkező katonakarmestert.¹⁶ A zenekarok élén álló karmester nem feltétlenül volt katona (*unobligat* karmester volt az erre használt terminus), sőt, gyakrabban szerződtek egyen-

12 Bácskai–Gyáni–Kubinyi: i. m., 103–107.

13 „Der Stab eines Regiments kommt häufig in Orte, wo nie ein Orchester ertönt hat, wo man nun die ersten Eindrücke einer großartigen, vollen, reinen Musik empfängt. Kein Wunder, wenn diese Eindrücke so mächtig sind, daß in solchen Städtchen sich jahrelang die Erinnerung daran erhält.” Eduard Hanslick: „Österreichische Militärmusik”. In: uő: *Aus dem Concertsaal. Kritiken und Schilderungen aus den letzten 20 Jahren des Wiener Musiklebens*. Wien: Braumüller, 1870, 53.

14 Zirkularverordnung vom 10. April 1851, M. K. 2079 g., AVB 1851/53. A dokumentum szövegét teljes egészében, eredeti nyelven idézi Galván–Karch: i. m., Jegyzetek, 3–8.

15 Marosi: i. m., 72.

16 Rameis: i. m., 40–41.

ruhával ellátott polgári személyeket. Az *unobligat* karmester általában zenei végzettséggel rendelkezett, az ezred tisztikarának alkalmazottja volt, de elsősorban művészként tekintettek rá.¹⁷ Erre példa Andreas Leonhardt, aki Chebben végezte zenei tanulmányait. 1818 és 1827 között a cs. kir. 2. (Sándor cár) sorgelegezrednél volt katonakarmester.¹⁸ Az ezred 1820-tól Nápolyban állomásozott, így Leonhardtnak lehetősége nyílt Niccolò Antonio Zingarellitől, a helyi konzervatórium igazgatójától, a nápolyi dóm karnagyától órákat venni. Mikor az ezredet Prágába helyezték át, Václav Tomášecknél folytatta zeneszerzés-tanulmányait,¹⁹ aki többek közt a zongoravirtuóz Alexander Dreyschock és a már említett zenei író, Eduard Hanslick tanára is volt. 1829-ben ismét Itáliába ment az akkor Lembergben állomásozó cs. kir. 55. (Bianchi) gyalogezreddel,²⁰ ám hamar megpályázta a 27. sorgelegezred karmesteri pozícióját,²¹ melyet 1830-tól egészen 1846-ig töltött be.²² Felvételét a cs. kir. 4. (Hoch-und Deutschmeister) sorgelegezredbe időközben elutasították. Amíg 1835-ben a 27. ezredet Grazba nem helyezték, Leonhardtot a bolognai és modenai filharmoniai társaság tiszteletbeli tagjává választották. Grazban számos lehetősége nyílt kipróbálnia magát karmesterként és karnagyként is; a Musikverein igazgatói és énektanári állást kínált fel számára, melyet túlterheltsége miatt nem vállalt.²³

Leonhardt sokoldalú tapasztalatából adódóan jól ismerte a zenekarok zenei és szervezési hiányosságait, így 1850-ben hasznos javaslatokat tett a katonazenekari rendszer megreformálására, az együttesek újjászervezésére. Rögzítette többek közt a különböző fegyvernemek zenekarainak egységes hangszerelését és erőfeszítéseket tett a jobb képességű zenészek alkalmazása érdekében.²⁴

A rendeletben meghatározták továbbá az egyes ezredekhez felvehető zenészek létszámát és összetételét. A sorgelegezredek esetében ezt 48 főben maximalizálták, egy zenekarban tehát tíz *oboista* (egy őrmester, négy tizedes, öt őrvezető) és még harminchét zenész (közlegény) lehetett. (Az oboista megnevezés még a 18. századi Harmonie-együttesek nyolcfős zenekarára utal, melynek összetétele leggyakrabban 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott és 2 vadászkürt/trombita volt. Esetenként előfordult, hogy a zenekar 6, 9, vagy 10 főből állt, melyek hangszerösszeállítása eltérő volt. Az *oboisták* kislétszámú, hivatásos zenészekből álló együttesét bővítették ki később a *bandistákkal*, akik a harci állományba tartozó katonák közül kerültek ki, és akiknek zenei képzéséről az *oboisták* gondoskodtak.)²⁵ Az ezreddobos őrmesteri rangot és zsoldot kapott. 31 főben határozták meg a vadászszázadok ze-

17 Galván–Karch: *A katonazenekarok szerepe...*, 13–15.

18 Brixel–Martin–Pilz: i. m., 325.

19 Constantin Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, 15. Graz: Universitätsbibliothek Graz, 1866, 8–9.

20 Antoniček: „Leonhardt Andreas”. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 5. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1972, 144.

21 Wurzbach: i. m., 9.; Antoniček: i. m., 144.

22 Brixel–Martin–Pilz: i. m., 331.

23 Wurzbach: i. m., 9.

24 Rameis: i. m., 41.

25 Lásd bővebben Marosi: i. m., 30.

nekarainak létszámát, az egy évvel későbbi rendelet pedig 24 főben a határőr-gyalogzredek zenekaraiét.²⁶

Az 1851-es rendelet kitért a katonazenekarok szolgálaton kívüli foglalkoztatására is. A határozat értelmében

a zenebandák alkalmazása privát célokra az illető parancsnokok belátására és kellő tapintatára van bízva, mégis az az akaratom, hogy a zenebandák nyilvános vendégfogadókban való alkalmazása csak felügyelet alatt engedélyezhető és a zenebandáknak minden körülmények között a katonai intézmény jellegét meg kell őrizniök.²⁷

A zenekarok nyilvános szereplésért kapott fizetése alapjaiban járult hozzá az adott zenekar fenntartási költségének biztosításához, hiszen évente egy-egy soryalozzrededi zenekar 500 forintnyi átalányt kapott a hadikincstártól, holott egy-egy banda fenntartási költsége akár 3600 forintba is kerülhetett. Továbbra is szükséges volt tehát a nyilvános fellépések biztosította bevételi forrás mellett a tisztikar anyagi hozzájárulására is.²⁸

A katonazenész-utánpótlás és a Nemzeti Zenede

Az 1850-es években Pest-Budán huszonöt ezred állomásozott.²⁹ Az 1851-es körrendelet maximalizálta az egyes zenekarokhoz felvehető zenésztanulók létszámát, melyet a századok létszámához igazítottak. A Galván Károly és Karch Pál által közölt adatok szerint 1857-ben a Habsburg Birodalom hadseregének 141 zenekara, 142 karmestere (a hadseregkarmesterrel együtt) és több mint 5000 katonazenésze volt.³⁰ A hatalmas létszám fenntartásának érdekében az utánpótlásról is gondoskodni kellett, melyre Európa-szerte megoldás volt a katonai zeneiskolák alapítása. Erre sor került Potsdamban (1724), Párizsban (1836) és Londonban (1857), a Habsburg Birodalomban pedig elsőként Prágában (1856) nyílt ilyen intézmény.³¹ Magyar területen nem szerveztek külön oktatást a katonazenészek képzésére, de a Pestbudai Hangászegyleti Zenede tanulói közül kerültek ki későbbi katonazenészek és katonakarmesterek. Név szerint legalább tíz növendékről tudunk, akik közül heten ezredkarmesterként, hárman pedig ezredzenekari zenészként működtek. (1. táblázat a 270. oldalon).³²

26 A vérteszredek, dragonyoszredek, huszárezredek és ulánuszredek zenekarának létszáma szintén 24 fő lehetett. Lásd Galván–Karch: i. m., 16.

27 Marosi: *A katonazenekarok szerepe...*, 79.

28 Galván–Karch: i. m., 14., 23–24.; Marosi: i. m., 77.

29 Galván Károly és Karch Pál gépiratos jegyzéke alapján. Uók: *Helyőrségek Magyarországon 1849–1914. A–F*. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztálya, 1983. A Pest-Budán állomásozó katonazenekarok jegyzékét, a karmesterek névsorát Galván és Karch mellett a Brixel–Martin–Pils-jegyzék is hozza.

30 Uók: *A katonazenekarok szervezete 1850–1914 között*, 16.

31 Vičarová: i. m., 292.

32 Táblázat adatai: Sz. Farkas Márta (összeáll.): „Zenede-lexikon”. In: Tari Lujza–Sz. Farkas Márta (szerk.): *A Nemzeti Zenede*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2005, 321–378.; Galván–Karch: *Helyőrségek Magyarországon 1849–1914. A–F*; Brixel–Martin–Pils: i. m., 325–362., Rameis: i. m., 153–179.

Név	Születési és halálozási dátum	Betöltött pozíció	Működése
Fischer Ede/Fischer Eduard	?	ezredkarmester	1862–69: 25. sorgealozezred 1869–77: 31. sorgealozezred 1869–71: Fiume, 1871–77: Nagyszeben 1880–86: 24. sorgealozezred
Fischer János/Fischer Johann	1830?–?	ezredkarmester	1859–64: 15. sorgealozezred (Nassau) 1859–63: Komárom 1863–64: Pest
Grafmiller Ferenc	?	ezredkarmester	?
Kirchner Ferenc	?	ezredkarmester	? – ?; Velenec
Kreicsik Tamás	?	ezredzenekari zenész	Kellner-ezred?
Panhans Antal/Panhans Anton	Pest, 1836–Tulln, 1888. 02. 18.	ezredkarmester	1863. 08. 01.–1866. 06. 30.: 6. huszárezred 1867. 05. 02.–1887. 09. 30.: 30. sorgealozezred 1867–69: Debrecen 1860–70: Nagyvárad
Stein Móric	?	ezredzenekari zenész	?
Witte János/Witte Johann	1840–1901	ezredkarmester	1860. 03. 31.–1868. 04. 30.: 9. sorgealozezred 1860–63: Pest 1863–65: Komárom 1865. 10. 01.–1867. 03. 30.: 21. sorgealozezred 1868. 01. 01.–1889. 08. 31.: 48. sorgealozezred 1874–75: Zágráb 1877: Sopron 1886–89: Komárom
Zartl József	?	ezredzenekari zenész	? – ?; 4. sorgealozezred
Zsák Vilmos/Wilhelm Zsak/Wilhelm Zak	Temesvár, 1836–?	ezredkarmester	1863–64: 73. sorgealozezred 1864: Pest 1864–67: 15. sorgealozezred 1864: Pest 1865–66: Debrecen 1867–68: 29. vadászszázlőalj 1883–85: 4. sorgealozezred

1. táblázat: A Zenedében tanult katonazenészek, ezredeik és helyőrségeik

A Nemzeti Zenedében tanult növendékek pályájával kapcsolatos alapvető információk tisztázása nehéz feladat, ugyanis az intézmény egykori katonazenész-növendékeiről alig áll rendelkezésre bármiféle leírás. Grafmiller Ferenc és Stein Móric nevének csak a magyar változata maradt fenn. Kirchner Ferenc, Kreicsik Tamás és Zartl József működése esetében szintén utalásszerű információk birtokában van a jelenlegi kutatás. Eduard és Johann Fischer karrierjéről már több minden elmondható. Johann Fischer a cs. kir. 15. (Nassau) sorgegeezred karmestere volt. A zenekar a magyar nyelvű sajtó hasábjain gyakran feltűnik, különösen az 1857-es császárlátogatások idején.³³ Johann Fischer utóda Zsák Vilmos volt, aki a Zenedének 1853 és 1855 között volt a növendéke (az évkönyvben Wilhelm Zak néven hivatkoznak rá).³⁴ Zeneszerzés-tanulmányait Thern Károly irányítása alatt végezte, Sipos Antal osztálytársaként pedig zongorázni tanult.³⁵ Tisztázásra vár még többek között, hogy Zsák mikor volt az iztriai Pazin város zenekarának karmestere, zongoratanító Pest-Budán, illetve Oroszországban színházi karmester.³⁶

Anton Panhans pályafutása körvonalaiiban megrajzolható. Az 1850-es években volt a Zenede növendéke. Annyi bizonyos, hogy mikor 1858-ban Havi Mihály három évre bére vette a kolozsvári színházat, Panhans itt volt zenekari igazgató, 1859 húsvétjáig.³⁷ Ezt követően, 1863 és 1866 között a württembergi király szolgálatában álló 6. huszárezred karmestere volt, 1867-től pedig a 30. gyalogezerdnél szolgált húsz évig. Ez utóbbi gyalogezerd Debrecenben és Nagyváradon töltött huzamosabb időt.³⁸ A 9. sorgegeezred katonakarmestere, Johann Anton Witte is az 1850-es években lehetett a Zenede növendéke. Az ezrednél Karl Morelli volt az elődje, akinek fővárosi zeneéletben játszott szerepére később térünk ki.

Katonazenekarok és a Nemzeti Színház

A Habsburg-tartományok széleskörűen elterjedt gyakorlatához híven a pesti Nemzeti Színházban is alkalmaztak katonazenekarokat.³⁹ Erről nemcsak az intézmény színlapanyaga, de egyéb levéltári forrásai is tájékoztatják a kutatót. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetben őrzött, alapszinten rendezett Simontsits-hagyatékban fennmaradt „Szükséges eszközök listája” címmel ellátott cédulák „Elegyes” fülének kéziratos megjegyzései között lehet fellelni utalásokat a katonazenekarok közreműködésére. A dokumentumokon feltüntetetik az intézmény számára a katonazenekarok jelentette pluszkiadásokat is, mely az 1850-es évek ele-

33 Békéssy Lili: „Az 1857-es magyarországi császárlátogatás és a Nemzeti Színház”. In: *Zenatudományi dolgozatok 2017* [előkészületben].

34 Sz. Farkas Márta: i. m., 378.

35 Galván Károly–Karch Pál: *Katonakarmesterek magyar helyőrségekben 1850–1914*. Gépirat. Budapest: MTA Zenatudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztály, 1983, 42.

36 Sz. Farkas Márta: i. m., 378.

37 Hankiss Elemér–Berczeli A. Károlyné összeáll.: *A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1961, 577. sz., 6.; 578. sz., 6.

38 Galván–Karch: *Katonakarmesterek magyar helyőrségekben 1850–1914*, 24.

39 Vičarová: i. m., 301–302.; Kopeczký–Křupková: i. m., 32–36.; Elschek: i. m., 234–237.

Jegytípus	1850. 02. 01.	1851. 06. 10.	1852. 10. 02.	1853. 05. 21.
Földszint és első emeleti páholy	5 for.	5 for.	6 for.	6 for.
Második emeleti páholy	4 for.	4 for.	5 for.	5 for.
Támlásszék az erkélyen	–	–	–	2 for
Földszinti támlás karszék	1 for. 20 kr.	1 for. 20 kr.	–	–
Földszinti zártszék	50 kr.	50 kr.	1 for.	1 for.
Második emeleti zártszék	30 kr.	30 kr.	40 kr.	40 kr.
Földszinti bemenet	30 kr.	30 kr.	40 kr.	40 kr.
Második emeleti bemenet	20 kr.	20 kr.	24 kr.	24 kr.
Karzat	8 kr.	8 kr.	10 kr.	10 kr.
Tíz évnél nem idősebb gyermekeknek földszinti jegy	–	–	20 kr.	20 kr.
Második emeleti gyermekjegy	–	–	12 kr.	12 kr.

2. táblázat: Jegyárak 1850-től 1853-ig Bellini Norma című operájának előadására a Nemzeti Színház fennmaradt színlapjainak adatai alapján

jén átlagosan 20 forint körüli összeg volt. Ebben az időszakban a Nemzeti Színház legrágább jegyei 6 forintba kerültek (2. táblázat).

A Nemzeti Színház színlapanyaga, a jegyzőkönyvek és a fennmaradó „Szükséges eszközök listája” alapján az intézményben hosszabb időszakokon keresztül, általában három évadra alkalmaztak egy-egy katonazenekart. Az alkalmazás mikéntjéről és feltételeiről a fennmaradt jegyzőkönyvek nem árulnak el sokat. Az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt színlapanyagon három katonazenekar van feltüntetve: a cs. kir. 5. tüzérezred, a cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalozezred és a cs. kir. 9. sorgyalozezred zenekara (3. táblázat).

Johann Baumgarten⁴⁰ (? , 1811–Kecskemét, 1878) 1839-től volt a cs. kir. 5. tábori tüzérezred katonakarmestere. Alkalmazásának évében írt kompozícióját, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában kéziratban fennmaradt *Ungarische Nationalmelodie* című szerzeményét Liszt Ferencnek ajánlotta.⁴¹ 1852-ben Sopronban a cs. kir. 14. gyalozezrednél, majd ugyanettől az évtől a cs. kir. 2. vértesezrednél szolgált katonakarmesterként 1864-ig. Pályáját Kecskeméten, dalárda-karmesterként fejezte be.⁴²

A Josef Alscher által vezetett cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalozezred zenekara 1851-től állt a Nemzeti Színház szolgálatában. A Brixel–Martin–Pils-féle jegyzék szerint 1854-től,⁴³ a Galván–Karch-jegyzék szerint 1859-től váltotta őt Ferdi-

40 A sajtóban Baumgartner néven is hivatkoznak rá.

41 OSZK Zeneműtár, Ms. mus. 1374.

42 Galván–Karch: *Katonakarmesterek magyar helyőrségekben 1850–1914*, 4.

43 Brixel–Martin–Pils: i. m., 334.

Nemzeti Színházban	Zenekar	Ezredkarmester	Játszott művek
1849. 11. 24.– 1851. 11. 12.	cs. kir. 5. (Bianchini) tüzérezred	Johann Baumgartner	Bellini: <i>Norma</i> Meyerbeer: <i>Próféta</i> Verdi: <i>Macbeth</i> Donizetti: <i>Belizár</i> Doppler, F.: <i>Vanda</i> (Scribe–Reissiger: <i>Yelva</i>)
1851. 11. 14.– 1854. 04. 25.	cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalozezred	Josef Alscher	Doppler, F.: <i>Vanda</i> Meyerbeer: <i>Próféta</i> Bellini: <i>Norma</i> Erkel F.: <i>Bátori Mária</i> Meyerbeer: <i>Hugenották</i> Verdi: <i>Rigoletto</i> Berlioz: <i>Benvenuto Cellini</i>
1854. 06. 03.– 1854. 08. 26.	cs. kir. 9. sorgyalozezred	Karl Morelli	Verdi: <i>Rigoletto</i> Bellini: <i>Norma</i>

3. táblázat: A Nemzeti Színházhoz szerződött katonazenekarok a színház fennmaradt színlapjainak adatai alapján (1849–1856)

nand Hiller.⁴⁴ A zenekar több alkalommal állomásozott Pesten: 1849-ben, 1851-től 1853-ig és 1858-tól 1859-ig. A jelzett időszakban (1851–1853) a Nemzeti Színházban a Khevenhüller-ezred zenekara részt vett többek közt Verdi *Rigolettó*-jának és Bellini *Normájának* előadásaiban, illetve 1852. december 23-án, a Pestbudai Hangászegyleti Zenede javára rendezett jótékonyági „nagy ének- és zene-academián” is felléptek. A színház zenekarát alkalmanként, így ezúttal is amatőr zenészekkel bővítették ki. A műkedvelőkkel kiegészített nemzeti színházi zenekar előadta Beethoven 3. szimfóniáját, az est második részében pedig elhangzott Meyerbeer kevésbé ismert *Ein Feldlager in Schlesien* című Singspieljének nyitánya,⁴⁵ amely a színház zenekara, a műkedvelők, illetve a Khevenhüller-ezred zenekarának egyített játékában szólalt meg. Beethoven Op. 80-as Karfantáziáját („Ábránd’, zongorára, karéakkal, Beethoven-tól”) és az 1809-től haláláig, 1821-ig Pesten élő cseh zeneszerző, Tomáš Václav Tuček⁴⁶ egy kórusra és zenekarra írt művét is játszották. Az újabb sajtógyűjtés alapján úgy tűnik, az Alscher által vezetett Khevenhüller-ezred zenekara a Pest-budai zeneélet aktív résztvevője volt, a fürdőzenélésben, jótékonyági hangversenyeken és reprezentációs alkalmakon is felléptek, például a császárlátogatások alkalmával vagy a Habsburg-család tagjainak születésnapjain és névnapjain ünnepségein a város különböző színterein.

44 Galván–Karch, *Katonakarmesterek magyar helyőrségekben 1850–1914*, 4.

45 A színlapon *Vielka* címmel feltüntetett Meyerbeer-mű nem szerepelt a Nemzeti Színház repertoárján.

46 Adrienne Simpson–Peter Branscombe: „Tuček family”. In: *Grove Music Online*, 4. <http://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000028543>. Utolsó hozzáférés: 2018. december.

A cs. kir. 35. sorgegyezredhez hasonlóan Karl Morelli és a cs. kir. 9. sorgegyezred zenekara is a fővárosi zeneélet rendszeres fellépője volt.⁴⁷ A Nemzeti Színház jegyzőkönyveiben fennmaradt egy, a Morelli vezette zenekarral kapcsolatos megjegyzés, melyből a katonazenekarok feltűnő hiányára következtethetünk bizonyos operaelőadásokban. Az 1854. július 8-i *Norma*-előadás kapcsán ugyanis Nyéky Mihály, a színházhoz kinevezett gazdasági bizottság elnökségi tagja sajnálattal fejezte ki, hogy Bellini operájának előadásában nem vett részt katonabanda. Javaslatára szerint azokon a napokon, amelyeken nem áll rendelkezésre a szerződött katonazenekar, ne hozzák színre azokat az operákat, melyekhez feltétlenül szükségesek a bandaszólamok.⁴⁸ A cs. kir. 9. sorgegyezred további alkalmazása a Nemzeti Színházban egyelőre nem bizonyítható, de az intézmény zsebkönyvei alapján annyi bizonyos, hogy Morelli zenekari zenészként alkalmazásban maradt: Morelli Károlyként feltüntetve az 1857-es és 1858-as színházi évben bőgősként szerepel a zenekari névsorban.⁴⁹

A Nemzeti Színházban fellépő katonazenekarokról tehát elsősorban a színlapok tájékoztatnak, mely adatok a korabeli sajtó, illetve az esetlegesen fennmaradt jegyzőkönyvek alapján egészíthetők ki. Azonban a színlapokon 1856-tól nem tüntetik fel a bandák nevét. Ennek okára az 1856-os év jegyzőkönyvében található utasítás ad magyarázatot Meyerbeer *Észak csillaga* című operájának előadása kapcsán: „Az *Éjszaka csillaghoz* [!] a cs. kir. katonai banda közreműködése is kieszközöltetvén a cs. kir. katonai városcommandó értesíti az igazgatóságot azon felsőbb rendeletről, melly szerint a színlapon a banda meg nem nevezhető.”⁵⁰ A rendelkezés oka egyelőre nem tisztázott. A színlapokon ez év után nem, de a sajtóban továbbra is feltüntetik a közreműködő zenekarokat. Az 1856. augusztus 9-i *Észak csillaga* előadáson, melyben a főszerepet Hollósy Kornélia énekelte, a *Pesti Napló* szerint a második felvonás fináléjában a helyben állomásozó cs. kir. 4. (Hoch-és Deutschmeister) sorgegyezred zenekara működött közre.⁵¹

Mulatók, szabadtéri zene, fürdőzene

A szociológiával is foglalkozó írónak, Tonelli Sándornak a fővárosról írott ismeretterjesztő kötete a helyszínekre vonatkozóan megbízható kiindulópontnak tekinthető. Könyvében a színházakon és bálokon kívül más színtereket is megemlíti, ahol katonazene szólt, így többek közt a Tüköry-féle kerti vendéglőt és a Komló-kertet is.⁵² Az 1848–49-es forradalom idején a főváros bizonyos helyszínei gyak-

47 1852 januárjában zenekara az óbudai Koronában tartott bálon lépett fel. *Pesti Napló*, 1852. január 19.

48 1854. *Választmányi (igazgatósági) jegyzőkönyvek*. Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti tár. NSZ kötetes iratok 696, 159^r.

49 Hankiss–Berczeli: i. m., 283. sz. XI., 284. sz. XI.

50 *Igazgatósági jegyzőkönyv 1856*. Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti tár. NSZ kötetes iratok 697, 4^v, §21.

51 *Pesti Napló*, 1856. augusztus 9.

52 Tonelli Sándor: *Nagypáink Pest-Budája*. Budapest: Athenaeum, 1944, 84.

ran váltak egy-egy spontán demonstráció színtereivé. Így volt ez Tüköry Sándornak a mai Pozsonyi út és Katona József utca sarkán lévő sörcsarnokával is, amely a tisztikar által gyakran látogatott vendéglátóipari egység volt. A zenét rendszerint az akkor még nem katonakarmesterként prosperáló Morelli és zenekara szolgáltatta. Spira György levéltári dokumentumok alapján rekonstruált egy eseményt, melynek ismertetése a zenetörténet-írás szempontjából is említésre méltó. 1849. január 14-én este a csarnok szinte telházal üzemelt, a helyben mulató császári tisztek pedig megparancsolták Morellinek, hogy zenekarával a *Gott erhaltéval* tisztelegjen a császár előtt, amit szokás szerint a kalapok levétele kísért. A helyszínen tartózkodó zsidó vendégeket ezzel vallási előírásaik megszegésére kényszerítették. A császári himnusz eljátszatására adott válaszként a vendégek másik tábora a Rákóczi-indulót húzta el. Aznap este még egy hasonló eset történt: ismét polgárok kerültek szóváltásba császári tisztekkel. Az ennek következményeként életbe lépő rendelet, melynek értelmében a pesti vendégfogadók nem alkalmazhattak zenészeket, három hétig volt érvényben. Ladislaus von Wrba császári altábornagy eközben bezáratta a Tüköry-sörcsarnokot és elfogatta tulajdonosát. Az eset odáig fajult, hogy január 18-án Heinrich Hentzi tábornok magához kérte Tüköryt, aki nem mutatott hajlandóságot, hogy kiadja azon vendégeit, akik a Rákóczi-induló eljátszására buzdították a zenekart.⁵³

A sörcsarnok mellett a tisztek gyakran látogatták a régi Gránátos utcában lévő Komlókertet is,⁵⁴ amely a 19. század egyik leghíresebb, hatszáz férőhelyes mulatója volt. A reformkorban írók, politikusok, művészek kedvelt törzshelyeként szolgált.⁵⁵ Egyebek mellett a korai napszakokban, így a

déli órákban a tisztek a Váci-utcában parádéztek, nyári délutánokon pedig a Váci-utca és a mai Vörösmarty-tér sarkán a Fischer-féle fagyfaltozó kioszkot látogatták. A kioszk előtt szokott ugyanis játszani a térparancsnokság által kijelölt napokon a katonazene. Budán a katonazene a Krisztinavárosra néző Bástya-sétányon játszott.⁵⁶

A sajtóban még emellett található utalás a Fácán vendéglőre, az Arany horonyhoz címzett táncteremre, a katonai gyakorlatok egyik legfontosabb helyszínére, a Herminamezőre és a Pávaszigetre, a mai Városligetre is.

Maga a Városliget már az 1840-es években a főváros egyik kedvelt szabadidős helyszínévé vált. Az 1850-es években a Budai-hegyek, a Városmajor, a Császár fürdő és az Orczy-kert mellett a Városliget vonzott nagyszámú látogatót.⁵⁷ A szabad-

53 Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Budapest: Enciklopédia, 1998, 457.

54 Tonelli: i. m., 84.

55 A „Komlók kert”. In: Székely György (főszerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/492.html>. Utolsó hozzáférés: 2018. december 4. A vendéglátóipari egység nevét a 19. és 20. század eleji források esetenként egybe, olykor külön írták. Napjainkban leginkább az egybeírt változat van használatban.

56 Tonelli: i. m., 84.

57 Magyar Erzsébet: *„Társalkodási kertek, promenádok, mulató- és népkertek.” A Habsburg monarchia közparkjai: magánkertek és városi parkok buda-pest társas életében (~1870–1918) (Kitekintéssel Bécsre, Prágára és Zágrábra)*. Budapest: ELTE BTK dissz., 2008, 85–86.

idős programok része volt a katonazenekarok koncertjeinek meghallgatása is. Erről Podmaniczky Frigyes is beszámol naplótöredékeiben: 1856 nyarán, hosszabb európai körutazásának végén első útja a Városligetbe vezetett, melynek elhanyagolt állapota készítette arra a bárót többek között, hogy a főváros felemelkedésének ügyén munkálkodjon.

[...] egy vasárnapon értem vissza Pestre. – Átöltözködvén s megebédelvén, délután bérkocsit szólítva a városligetbe hajtottam. – Alig találok szavakat azon lehangoló érzés ecsetelésére, a mely az egymást érő s mind előre törekvő s a haladás korszakát már megkezdett nagy városok után, Pest ez egyetlen mulató helye, a városliget láttára rajtam erőt vett. – Elhagyottságot s pusztulást észleltem, bár hová tekinték. – A ligetben a vasárnap daczára alig egy néhány ember lézengett. – A tó mocsárhoz hasonló külsőt mutatott, félig sással benöve. – Csak a páva –, most nádorszigeten szemlélttem egy kis csődületet, oda törekedtem tehát. – A jelenlegi fürdő előtti szabad téren katonai zenekar játszott, s a köré kisebb mesteremberek a magukkal hozott eledelt fogyasztva valának letelepedve családjaikkal egyetemben, a kik néhányai kissé fölöntvén a garatra kölcsönöztek élénkséget a lehangoló képnek. – Sehohal a haladásnak, a kényelemnek, a művelődésnek legkisebb nyoma sem volt észlelhető, – hanyatlás, pusztulás mindenfelé.⁵⁸

A szabadtéren fellépő katonazenekarokról leginkább a sajtóból szerezhetünk tudomást. Az alább közölt cikkhez hasonló minőségű és mennyiségű információ mellett a zenekarokról játszott repertoárról aligha kapunk részletes képet:

Tegnap [1857. július 12.] a Pávaszigeten, Pápa [Franz Paba] karmester 70 ember közreműködésével a Bianchi ezred zenekarával [cs. kir. 55. sorgyalogezred] hangversenyt adott. A katonazenekarok általában méltánylást érdemelnek, mert jól választott hangszereken, jól választott műdarabokat szoktak játszani.⁵⁹

Egy másik cikk tanúsága szerint nagyszámú közönség hallgatta a Konstantin orosz nagyherceg szolgálatában álló cs. kir. 18. sorgyalogezred zenekarának jeles előadását. A műsor az újságíró szavaival élve „nagy gonddal volt szerkesztve, előadásra került a Hunyadi László nyitánya is”.⁶⁰

A *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* alapján úgy tűnik, a városi zeneélet külön színfoltja volt a fürdők által nyújtott szolgáltatások részeként a katonazene és cigányzene. A Nemzeti Színházhoz szerződött Alscher-féle együttes, a cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalogezred zenekara az 1850-es évek elején rendszeresen lépett fel a Császár fürdőben, melynek nyári zenés alkalmait általában május végétől rendezték meg. 1852-ben csütörtökönként tartották a „zenekört”, 6 pengőkráj-cár belépti díj fejében a Patikárius testvérek cigányzenekarával felváltva,⁶¹ 1853. május 22-étől pedig már Sárközi Ferenc cigányzenekarával együtt léptek fel a kö-

58 Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887*, III. Budapest: Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1888, 61–62.

59 *Magyar Sajtó*, 1857. július 13. 157. sz., 3.

60 *Magyar Sajtó*, 1857. augusztus 17. 186. sz., 3.

61 *Pesti Napló*, 1852. május 19.

zönség előtt. A Császár fürdőben rendezett koncertek délután 4 órakor kezdődtek, az érdeklődőket pedig egy 3 órakor induló gőzös hajó szállította a helyszínre. Az esetleg unatkozó közönséget képrejtvényekkel is szórakoztatták.⁶² A következő évben is a Josef Alscher által vezetett 35. sorgyalogezred zenekara tartotta a vasárnapi zenekört a Császár fürdőben.⁶³ A sajtóhirdetésekből és beszámolókból ítélve a fürdőzenélés rendkívül népszerű volt, a vezetőség így az 1850-es évek első felében több katonazenekart is szerződtetett. 1852-ben a Khevenhüller-ezred zenekarán kívül az Anton Mauermann által vezetett cs. kir. 20. (Welden) sorgyalogezred,⁶⁴ illetve a cs. kir. 6. vadászezred zenekara is, Franz Landa karmesterrel, a fürdő rendszeres fellépője volt.⁶⁵

Császárlátogatások

Az ünnepélyes, reprezentatív zenélési alkalmak a szereplők és a repertoár tekintetében valójában nem sokban különböztek a hétköznaptól és kisebb ünnepektől, az előadó-apparátus azonban jóval nagyobb volt. Erre legalábbis az 1850-es évek császárlátogatásai alapján következtethetünk. A császár 1852-es és 1857-es magyarországi körutazása óriási előkészületekkel járt, az egyházakat, a hivatalokat, a polgári, kulturális és oktatási intézményeket egyaránt aktív részvételre készítette.⁶⁶ A körutak alkalmával a települések mind hasonló ceremóniával készültek. A katonazenekarok esetében Ferenc József 1852-es magyarországi látogatásakor kétségkívül az egyik legjelentősebb ilyen esemény a nagy katonai zeneestély volt. A hadseregkarmester, Andreas Leonhardt négy katonazenekart vezényelt, a cs. kir. 15. (Nassau), a cs. kir. 20. (Welden) és a cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalogezred, illetve a cs. kir. 6. vadászszázalaj bandáját a pesti helyőrség összes dobosával együtt. A játszott darabokat, melyek „kitűnő pontossággal adattak elő”, ezúttal kivételesen feljegyezték a sajtóban:

1. Andreas Leonhardt: *Ünnepi induló*;
2. Franz Doppler: *Ilka*, nyitány;
3. Gaetano Donizetti: *Lucia di Lammermoor*, finálé;
4. Csárdás (?);
5. Giuseppe Verdi: *A két Foscari*, részletek;
6. *Gott erhalte*.⁶⁷

62 *Budapesti Hírlap*, 1853. május 22., május 24.

63 *Budapesti Hírlap*, 1853. június 5.

64 *Pesti Napló*, 1852. május 17.

65 *Pesti Napló*, 1852. május 22.

66 Lásd Manhercz Orsolya: „Az 1857-es császári utazás sajtója”. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Budapest: ELTE BTK, 2009, 56–75.; uő: „Ferenc József 1857-es magyarországi utazása a *Times* hasábjain”. *Magyar Könyvszemle* 2009/1, 47–65.; Petra Promintzer: *Die Reisen Kaiser Franz Josephs (1848–1867)*. PhD dissz. Universität Wien, 1967.

67 *Pesti Napló*, 1852. június 14.

Különös figyelmet érdemel az 1857-es császárijárás, amelynek alkalmából az uralkodócsalád először járt Magyarországon. A császári pár 1857. május 4-i, Magyarországra tartó hajóútja alatt a dunai flottilla 12. vadászszázadának zenekara üdvözölte Erzsébetet és Ferenc Józsefet:

Mikor a flotta megérkezett Pest és Pilis megyék határára, a fogadóbizottság által elfoglalt „Ferenc József” és „Erzsébet” gőzösök egy-egy, izletesen egyenruházott zenekarral volt[ak] ellátva, melyek közül az egyik fehér magyar nadrágot, világos kék fehér zsinorzatu atillát, kerek fekete kalapot fehér forgóval viselt, a másik pedig egy cigány banda, veres nadrágba, fehér zsinorzatu zöld atillába volt öltöztetve, nemzeti szín forgós kalppagal fejükön.⁶⁸

Az uralkodópár megérkezésekor egy-egy településre általában a helyben állomásozó katonazenekarok és/vagy cigányzenekarok játszották a „Néphyymnust”, azaz a *Gott erhaltét*, amely a lehető legtöbbféle formáció előadásában a lehető legkülönbözőbb alkalmakkal hangzott el.⁶⁹ Az ünnepélyes bevonulást általában ágyúdörgés és a templomi harangok zúgása kísérte az adott település minden társadalmi rétegének gondosan szervezett sorfalával, diadalkapuk állításával. A *Budapesti Hírlap*, illetve a *Pest-Ofner Zeitung* csaknem azonos tudósítása alapján a császári párt az esti órákban is néptömeg ünnepelte. Május 4-én a budai várban a város ünnepélyes díszkivilágítása mellett a katonazenekar késő éjjelig játszott, amit a császári pár az erkélyről hallgatott.⁷⁰

Az általában délután 4-5-kor kezdődő ebédek alatt is rendszeres volt a zene: katonazenekarok és cigányzenekarok játszottak szabadtéren, miközben bent folyt a lakoma. A császári pár május 5-én díszebéden vett részt, melyre kilencvenhat fő volt hivatalos. Az udvari ebéd alatt a cs. k. 4. (Hoch- és Deutschmeister) sorgelegezred vártéren felállított zenekara lépett fel, feltehetően Josef Dubez katonakarmester vezényletével.⁷¹ A fővárosi ünnepi ebédekhez hasonlóan vidéken is asztali zenével kísérték a császár és vendéglátói étkezését. 1857. augusztus 11-én Batthyány Fülöp herceg körmendi kastélyában az ebéd alatt felváltva zenélt Sárközy Ferenc cigányzenekara a várudvar felőli bejáratnál, illetve a helyben állomásozó cs. kir. 6. (Ferenc József) ulánusezred zenekara a várkert felőli oldalon.⁷² A katoná-

68 *Budapesti Hírlap*, 1857. május 6.; Ugyanez a beszámoló jelent meg a *Pest-Ofner Zeitung*ban is az eseményről. *Pest-Ofner Zeitung* 1857. május 5.

69 A lapok csak pár alkalommal említenek magyar, egy alkalommal pedig bajor himnuszt.

70 *Budapesti Hírlap*, 1857. május 6., 103. sz.

71 Galván Károly–Karch Pál: *Helyőrségek Magyarországon 1849–1914*, III.: G–O. Gépirat. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztálya, 1983, 76. A bécsi Dubez-zenészcsalád két tagja is köthető a magyar főváros zeneéletéhez. Josef Dubez (Bécs, 1824–Bécs, 1900) katonakarmester a pesti Német Színház és a Nemzeti Színház előadásaiban is részt vett, táncdarabokat, indulókat komponált. Testvére, Peter Dubez (Bécs, 1829–Budapest [?], 1890) hárfaművész a Nemzeti Színház, majd pedig a Magyar Királyi Operaház zenekarának volt tagja. Szakmai kapcsolatban állt Hans Richterrel, Richard Wagnerrel és Liszt Ferencsel is. Lásd: Carl Dahlhaus (szerk.): *Brockhaus-Riemann zenei lexikon*. A magyar kiadást szerk. Boronkay Antal. Budapest: Zeneműkiadó, 1983, 466–467.

72 *Budapesti Hírlap*, 1857. augusztus 22., *Pest-Ofner Zeitung*, 1857. augusztus 22., *Magyar Sajtó*, 1857. augusztus 18. A játszott zeneművekről lehet némi fogalmunk, ha áttekintjük Sárközy Ferenc zenekarának vagy a katonazenekarnak a repertoárját, ennek feltáráshoz azonban további kutatások szükségesek.

zenekar karmestere, Franz Landa az 1850-es évek elején még a cs. kir. 6. vadászrezd vezetőjeként a fővárosi zeneélet rendszeres szereplője volt.

A katonazenekarok más együttesekkel is felléptek, legtöbbször cigányzenekarokkal, amire a császárlátogatások idején számos példát találunk. Sárközi Ferenc primás életútja ebből a szempontból releváns. 1847-ben alapított zenekarával az 1848-as forradalom kitöréséig Pesten maradt. A kor közvélekedése szerint az ő zenekara volt az első, amely önként jelentkezve a honvédség kötelékébe lépett.⁷³ Ő volt az egyetlen cigányzenész, akit Kossuth Lajos nevezett ki hadnaggyá,⁷⁴ a hadseregben szolgáló cigányzenészek vezetőjévé és egyben a 47. honvédszázalaj karmesterévé. Bandája részt vett Budavár bevételében, valamint a komáromi, debreceni és sarkadi ütközetekben is, Világosnál pedig tisztként hadifogságba került.⁷⁵ Emiatt az 1850-es években nehézségei támadtak. Ekkor Matók Béla ügyvéd és amatőr dalszerző vette őt és zenekarát a szárnyai alá, és engedélyt szerzett számukra, hogy országszerte turnézhasanak. Matók a katonazenekarok mintájára egyenruhát (fekete atilla, fekete nadrág és kalap) csináltatott Sárközi zenekarának.⁷⁶ Sárközi Ferenc és zenészei a katonazenekarokkal közös zenéléseken és önálló turnékon túl a Nemzeti Színházban több ízben felléptek, zenéltek bálokon, és aktívan részt vettek a hétköznapi vendéglátóipari zenélésben, így a már említett Komlókertben is rendszeresen játszottak. De az 1857-es császárlátogatás idején szintúgy Sárközi zenekara volt az országjárás egyik legtöbbet játszó bandája.

A császári pár tiszteletére szervezett esti felvonulások, fáklyászenék a körutazás rendszeresen visszatérő programpontjai voltak, az adott település díszkivilágításának megtekintésével. A május 9-én a fővárosban rendezett felvonulást és szerenádot a pesti és budai polgárság menete kísérte, melyen csaknem 4000 fáklyás vett részt.⁷⁷ A *Hölgyfutár* beszámolója szerint minden jelenlévő fekete ruhában, fekete kalappal, fehér nyakkendővel és kesztyűvel jelent meg, több katonazenekar és kórus játszotta a „Néphymnust” és más, ünnepélyes darabokat.⁷⁸

Az 1850-es években az új nemzeti értékrend megjelenése a magyar fővárosban is hatással volt a polgári nyilvánosság intézményeinek kiépülésére. Az 1848–49-es forradalom leverését követően a korabeli közvélemény a katonazenekarokhoz különféle jelentéstartalmakat kapcsolhatott. Egyrészt Ferenc József császár személyes

73 Markó Miklós (szerk.): *Cigányzenészek albuma*. Budapest: Markó Miklós, 1896, 27.; *Budapesti Hírlap*, 1897. március 30., 89. sz.

74 Kállai Ernő: „A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában”. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002, 331.

75 *Budapesti Hírlap*, 1897. március 30., 89. sz. Boka Károly, Bunkó Ferenc és többek közt Farkas Miksa bandája is csatlakozott a honvédekhez, lásd bővebben: Markó: i. m., 38–39.; Marosi: i. m., 56.

76 A cigányok számára az önálló fellépések mellett a katonazenekarokkal közös, szórakoztató zenélés egyúttal a társadalmi felemelkedés és érvényesülés lehetőségét jelentette. Kállai: i. m., 329.; Markó: i. m., 27–28.

77 *Budapesti Hírlap*, 1857. május 12., 108. sz.; *Politikai Ujdonságok*, 1857. május 13., 3. évf. 19. sz., 174.

78 *Hölgyfutár*, 1857. május 5., 8. évf. 102. sz., 463.

jelmondatának (*Viribus unitis*, azaz egyesült erővel) megtestesüléseként jelenlétük egyfajta nemzeteket összekötő kapocsként működött. Ez különösen az 1850-es évekre jellemző fokozott kontroll fényében tűnhet kétélűnek: hogy a közönség egy része vagy egésze mennyire tekintett ténylegesen a birodalmat képviselő intézményként a katonazenekarokra, egyelőre megválaszolatlan marad.

Az állomáshelyek folyamatos változtatásával a birodalom tartományaiban a soknemzetiségű, színes repertoárral rendelkező zenekarok folyamatos és szignifikáns jelenlétükkel elsőrangú kultúrahordozó szerepet tölthettek be. Így nemcsak a nemzetek közötti, hanem a társadalom különböző rétegei, színhelyei és zenei intézményei közti összekötő kapocsként is funkcionáltak. A katonazenekarok a helyi polgári értékrend és zenei intézményrendszer alapvető részeként biztosították a kontinuitást a nyilvánosság zenés színterein, így például a színházakban, a mulatóhelyeken, a szabadidős és koncerthelyszíneken. A zenekarok repertoárjának kialakításában a karmesterek nemzetisége mellett szerepet játszott a helyőrségek *couleur locale*-ja is.

ABSTRACT

LILI BÉKÉSSY

MILITARY ORCHESTRAS IN PEST-BUDA DURING THE 1850S

The 141 military bands of the Habsburg Empire had a central intermediary role in the system of musical institutions. They were active members of the Hungarian musical and cultural life of towns and cities, as well as throughout the empire. The bands participated in opera performances and musical plays, gave public concerts and were in connection with educational institutions and other orchestras. Being an active part of the system, the contemporary public could attach different meanings to the military orchestras, particularly after 1848/49. First, they could have been seen as a supranational symbol embodying the personal statement of Franz Joseph I (*Viribus unitis* = With united forces). Nevertheless, this meaning may have been questionable regarding the empire's increased political control that characterized the 1850s. This paper examines that very decade of Pest-Buda through the mirror of the musical institutions' network, based on current press research.

Lili Békéssy (1992) obtained her MA degree in musicology with highest honours at the Musicology Department of the Liszt Ferenc Academy of Music (Budapest) in 2015. In September 2015 she started the PhD programme of the Liszt Ferenc Academy of Music. In the same year she won 2nd prize at the National Scientific Students' Associations Conference. From February 2014 till May 2016 she worked as a research assistant at the Franz Liszt Memorial Museum and Research Centre. As of May 2016, she has been working as a research fellow at the Department for Hungarian Music History of the Institute for Musicology. The subject matter of her thesis in preparation is the musical institutions and places of music in Pest-Buda between 1849 and 1867.